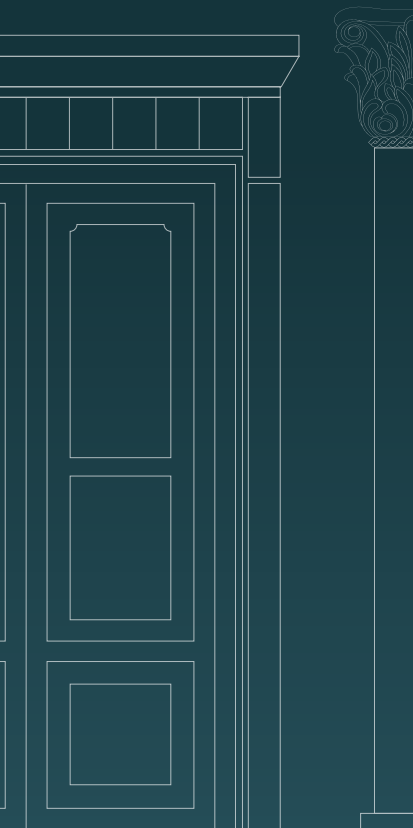
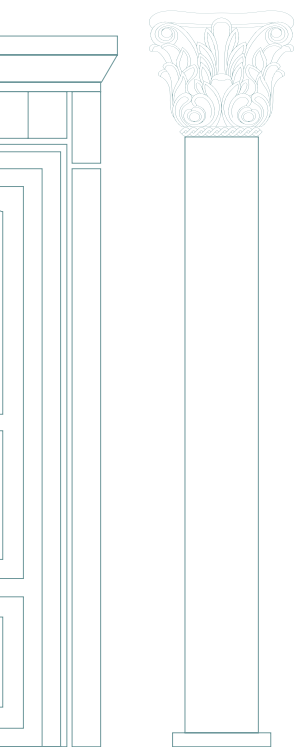

A Magyar Tudományos Akadémia világa

*Fejezetek az első
200 év történetéből*

MTA 200 ÉVES
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

*A Magyar
Tudományos
Akadémia világa
Fejezetek az első
200 év történetéből*

*Szerkesztette
Cieger András*

MTA

ELTE | HTK

Budapest, 2026

*A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának
200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében,
az Akadémia támogatásával jelent meg.*

Lektorálta: Gyáni Gábor

Borító: Schickedanz Albert: *Terv a Magyar Tudományos Akadémia dísztermé-
nek dekorációjához*. II. változat. 1886. MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 772/b

© Szerzők, 2026

© Magyar Tudományos Akadémia,

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja, 2026

ISBN 978-963-416-534-7

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia

és az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja

Nyomdai előkészítés: ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Ördög Virág

Képszerkesztő: Cieger András, Kocsis Gabriella

Tördelés, borító: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Prime Rate Zrt.

Nyomdai vezető: Dr. Tomcsányi Péter

Tartalom

Előszó. Részeredmények és további feladatok – <i>Cieger András</i>	9
--	---

ELŐZMÉNYEK

Tudományosság és tudós társiasság a hosszú 18. században. Európai minták – honi törekvések – <i>Krász Lilla</i>	19
--	----

KONCEPCIÓK ÉS VITÁK

A Magyar Tudós Társaság fordítási programja és a reformkor mint „hosszú felvilágosodás” – <i>Kontler László</i>	67
A tudományos társaságok szerepe a pszi-tudományok professzionalizációjában a 19. századi Magyarországon – <i>Kovács Janka</i>	97
A magyarok eredetének kutatása és a Magyar Tudományos Akadémia – <i>Langó Péter</i>	131

ÉLETUTAK ÉS TELJESÍTMÉNYEK

Az akadémikusok társadalmi jellemzői a Magyar Tudós Társaság megalakulásától a 19. század végéig – <i>Ugrai János</i>	171
Akadémikusok és társadalmi jellemzőik a századfordulótól a második világháborúig – <i>Kiss Zsuzsanna</i>	215
Akadémikusválasztások (és -kizárások) 1945 és 1989 között – <i>Bódy Zsombor</i>	251
Akadémikusok a rendszerváltás után – <i>Paksi Veronika</i> – <i>Tardos Katalin</i> – <i>Kobl Adrienn</i>	279
Az akadémikusok tudományos teljesítményének szerkezeti jellemzői a tudománymetria nézőpontjából – <i>Soós Sándor</i> – <i>Horváth Dániel</i>	313

ÜNNEP ÉS EMLÉKEZET

Gyász, ünnep, emlékezet. Az akadémiai elnökökhöz kapcsolódó kommemorációs és kultuszteremtő gyakorlatok változásai (1855–1872) – <i>Fekete Norbert</i>	337
A százéves Akadémia – <i>Sipos Balázs</i>	383
A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada. Egy könyv története – <i>Cieger András</i>	417

MAGYARORSZÁG ÉS A NAGYVILÁG

A Magyar Tudományos Akadémia részvétele az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének munkájában – <i>Kovács Janka</i>	445
A Kádár-rendszer nemzetközi tudományos kapcsolatai és az MTA – <i>László Szabolcs</i>	469

TUDOMÁNY ÉS POLITIKA

A Magyar Tudományos Akadémia és a kormányzat kapcsolata az alapítástól az első világháború végéig – <i>Cieger András</i>	507
Az MTA és a politikai hatalom. Az Akadémia a tudomány és a politika metszéspontján (1919–1944) – <i>Turbucz Dávid</i>	531
A tudományos kormányzás. Tudás és politika viszonya az MTA Jövőkutató Bizottsága történetében (1967–1990) – <i>Apor Péter</i>	559
„Határvonalhoz értünk”. Az 1994-es akadémiai törvény elfogadásának három szakasza – <i>Zsidi Bernát</i>	597
„Szóljunk tehát”. Akadémiai állásfoglalások, nyilatkozatok, javaslatok 1990 és 2025 között – <i>Mosoni-Fried Judit</i>	629
Egy tudós magyar társaság küldetésének kétszáz éve. „Az egész magyar hazának példát mutasson” – <i>Körtvélyesi Zsolt</i>	679

Időrendi áttekintés	743
Szerzőink	763
Képjegyzék	765
Névmutató	771

Előszó

Részeredmények és további feladatok

Cieger András

A kötet, amelyet az Olvasó a kezében tart, jeles ünnep alkalmából íródott: az ország legrégebb óta fennálló és kétszáz éve folyamatosan működő társadalmi szervezetét köszönti. A hazai sikertelen előzmények után és európai példák nyomán Széchenyi István gróf nevezetes országgyűlési kezdeményezésére megalakult egylet két évszázad alatt egy „nyelvművelő” magántársulatból a tudományok intézményesült nemzeti akadémiájává fejlődött. Ma már köztestülete összefogja és képviseli a magyar tudományosság hazai és külföldi művelőit, az Akadémia ernyőszervezetként fórumot biztosít a szakmai párbeszédnek, tudományos minősítési rendszere, pályázatai és ösztöndíjai révén tevékenyen részt vesz a tudósutánpótlásban. Meghirdetett stratégiai és nemzeti kutatási programjain, szakmai állásfoglalásain és ismeretterjesztő tevékenységén keresztül szerepet vállal a társadalom életében, tudományos eredményeivel és tanácsaival pedig segíti a kormányzati döntés-előkészítést. Küldetésnyilatkozata szerint az „Akadémia a tudomány eszközeivel feltárja és gondozza, ápolja a magyar kulturális örökséget és nemzeti identitást”.¹

Ez a kétszáz éves fejlődési ív természetesen számos közbülső állomást, töréspontot, visszalépést és újraindulást foglal magában. Különösen igaz ez az elmúlt száz év történetére, ezért nem véletlen, hogy könyvünk tanulmányainak nagyobb része ezzel az időszakkal foglal

1 MTA küldetése 2019. 2.

kozik. Miközben tehát ünnepi kötetet készítettünk, az évforduló arra is alkalmat teremtett a szerzők számára, hogy foglalkozzanak az évtizedek során az Akadémiát ért jogos, illetve megalapozatlan bírálatokkal, az intézmény esetleges hibás döntéseivel, a múltban gyökeredző működési problémáival vagy éppen az Akadémia céljainak megvalósíthatóságával a folyamatosan változó társadalmi és politikai környezetben. Az első kétszáz év tárgyilagos ábrázolása, a napfényes és a borúsabb időszakokra egyaránt figyelő bemutatása elvárásként fogalmazódott meg a kötet koncepciójának kialakításakor.

Az évfordulós felkészülés jegyében a lehetséges szerzők első megbeszélésére 2022 januárjában került sor. Az akkor felvázolt nagyszabású tervek egy levéltári és szociológiai kutatásokra is épülő, teljességre törekvő új akadémia- és tudománytörténeti összefoglaló kötetről szóltak. Ugyancsak célunk volt a 150. évfordulóra, 1975-ben megjelent akadémia-történeti kézikönyv szemléletének, szerkezetének és nyelvezetének a meghaladása.² Nem lebecsülve az elődök munkáját, jelezzük, hogy e kötet már saját korában is nehezen használható, korszerűtlen műnek bizonyult.

Ahogy azonban az a kutatási tervekkel lenni szokott, az évek során számos – szakmai, személyi, munkaszervezési és anyagi – ok miatt módosítani kellett a célkitűzéseinket. Egy szintézis elkészítését ugyanis a tudományos élet logikája szerint hosszú évek alapkutatásainak és részpublikációk sorának kell megelőznie. Csakhogy a különféle tudományok magyarországi történetére irányuló kollektív – akár a diszciplináris határokon is átnyúló – kutatások csak elvétve akadnak, és azok is csupán időlegesek. Figyelemre méltó részeredmények ugyan születtek, de intézményes keretekben, hosszú távon és kiszámítható módon (például akadémiai támogatással) működő kutatócsoportról nem beszélhetünk, így igen mozaikos képpel rendelkezünk az egyes tudományterületek újkori fejlődéséről, belső vitáiról.³ Valamivel jobban állunk az Akadémia intézményeinek történetét illetően: az egyes szervezeti egységek múltja rövid terjedelmű kiadványokban megjelent, néhány területi bizottságról is rendelkezünk összefoglalásokkal, és a székházépületről is sok minden tudható már a kutatásoknak köszönhetően,⁴ de a

² Pach 1975.

³ A korábbi évtizedekről ld. M. Zemlén 1968. A rendszerváltás óta tett kezdeményezésekről pedig ld. Zemlén 2021., Zemlén–Láng 2025.

⁴ Ld. például Glatz 2000., Minker 2007., Kerepeszki 2010., Bicskei–Ugry 2018., Barabás 2021., Péntek 2022., Hunyady et al. 2025., Ugri 2025.

bennük folyó munka szisztematikus feltárása még várat magára. Egyelőre a térségünk akadémiai világát érintő, 19–20. századra vonatkozó összehasonlító áttekintések is külföldön jelennek meg (igaz, gyakran magyar szerzők részvételével),⁵ nem is beszélve a napjaink globális tudástermeléséről és -áramlásáról (benne a tudománykommunikáció szerepéről) szóló komplex elemzésekről, illetve az akadémiai rendszert érő aktuális kihívásokat ecsetelő tanulmányokról.⁶ Itt említjük meg, hogy a császár által 1847-ben alapított Osztrák Tudományos Akadémia 175. évfordulójára három (plusz egy) vaskos és szép kiállítású kötetben jelent meg a bécsi intézmény története.⁷ Erre a feladatra hét évvel korábban központilag finanszírozott kutatócsoport alakult, jól felépített struktúrában. Az általuk írt több ezer oldalas áttekintés még így sem térhetett ki minden fontos témára (például a tudós elit társadalomtörténeti elemzésére), ezért a szervezett kutatás az évforduló után is tovább folyik nagyjából háromezer akadémiai tag életútjának feltérképezésével és online adatbázisban való közzétételével.⁸

Kötetünk tehát egyben a hazai 19–20. századi akadémia- és tudománytörténeti kutatások állapotfelmérésének is tekinthető, mert felillant újszerű megközelítésmódokat, ugyancsak sor kerül az első kutatási eredmények ismertetésére, de ami talán még fontosabb, több szerző felvet további vizsgálati kérdéseket, témákat, valamint kijelöli a kutatások lehetséges irányait. Változatos nézőpontok megjelenítésére törekedtünk. Hangsúlyosan foglalkozunk a kötetben például a tudós elit társadalmi háttérével, a rekrutáció tipikus útvonalaival és az akadémikussá válás időben változó feltételeivel. Ugyancsak nagy súlyt helyeztünk az Akadémia és az állami akaratot érvényesítő mindenkori kormányzat összetett viszonyának a feltérképezésére. E témák mellett olvashatók elemzések egyes tudományok intézményesüléséről és az Akadémiának e folyamatban játszott szerepéről, vagy például az MTA testületi szertartásai és évfordulós ünnepségei révén megnyilvánuló önreprezentációjáról. Szándékaink szerint jelen kötet egy egy-egy elbeszélés megalkotása helyett problémacentrikusan tárgyalja az MTA múltját és jelenét, hosszabb gondolati és történeti íveket

5 Péteri 1998., David-Fox–Péteri 2000., Feichtinger–Uhl 2018., Arend 2020.

6 Ld. például Kleim–Medina 2023.

7 Feichtinger–Mazohl 2022., Matis–Suppan 2022.

8 MINE – Prosopographie der Mitglieder der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1847–2022. <https://www.oeaw.ac.at/de/acdh/forschung/dh-forschung-infrastruktur/aktivitaeten/dh-datenmodellierung/mine>

megrajzolva, de követ egyfajta laza időrendet is, amelyet kiegészít egy, a kötet végén található intézménytörténeti kronológia.

Jóllehet a kötetben szintén esik szó az alábbi témákról, de rendszerezett feldolgozásukra a későbbiekben érdemes lenne sort keríteni egy önálló kutatási program keretében. Ilyen például az Akadémia nemzetközi kapcsolatainak (fordítások, külső tagság, csereprogramok, tudományos együttműködések, nemzetközi szervezetekben való részvétel stb.) alakulása a különböző történelmi periódusokban. A jelenleginél jóval több esettanulmány foglalkozhatna az Akadémia berkein belül zajló tudományos vitákkal és azok fogadtatásával a székház falain kívül. Ráadásul a 19. század végére az Akadémia működése elválaszthatatlanná válik a felsőoktatási kutatóhelyeken folyó munkától, valamint a tudományos és igazgatási szakfeladatokat egyaránt ellátó, folyamatosan bővülő állami intézményrendszer tevékenységétől, a különféle ismeretterjesztő egyletek pedig végig jelen vannak az MTA kétszáz éves történetében. Egy igazán jó kézikönyvnek tehát ennek az egyre összetettebbé váló tudományos hálózatnak, intézményi kapcsolatrendszernek a megjelenítésére is vállalkoznia kell majd. Izgalmas lenne történészi és antropológusi szempontból bemutatni mindazon ceremóniákat (például a doktori védések, a közgyűlések, a tagválasztások, a koszorúzások rítusait) és jelképeket (választott példaképeket, emblémákat, ünnepnapokat, szobrokat, emléktáblákat stb.), amelyek a tudós testület tevékenységét jellemzik és értékválasztásait kifejezik. Hasznos volna elemző módon áttekinteni azokat a kulturális kincseket, amelyek az MTA tulajdonában vannak, az épületektől kezdve a képzőművészeti alkotásokon és bútorokon, tárgyakon át a tudóshagyatékig, valamint a könyv- és kéziratgyűjteményekig. Végül a könyv készítése közben felmerült egy célzott kérdőíves felmérés ötlete is, amely során az Akadémia tagjai érdemben nyilatkozhatnának családjuk és saját pályájuk egyes szociológiai érdekes mozzanatairól, melyek rejtve maradtak a központilag kezelt Akadémiai Adattár számára.⁹ Bízunk benne, hogy e területek feltárására is lesz kellő akarat és anyagi erő, mert ilyen és ezekhez hasonló alapkutatások vezethetnek el a szintézis megalkotásáig.

9 Az ehhez némileg hasonló kezdeményezés, a Fiatal Kutatók Akadémiája által 2025 nyarán indított, a magyarországi kutatók helyzetének felmérését célzó kérdőíves vizsgálat eredményei még nem állnak rendelkezésünkre. Leírását ld. https://mta.hu/mta_hirei/megkezdodott-a-magyarorszag-i-kutatok-helyzetenek-felmerese-114487 (utolsó megtekintés: 2025. október 5.).

Kötetünk az egyetlen intézménytörténeti jellegű áttekintés, amely a kétszázadik évforduló alkalmából megjelent, ám mégsem áll önmagában. Az évfordulóra való felkészülés során ugyanis több olyan kiadvány is napvilágot látott az MTA200 programsorozat keretében, amely fontos kiegészítője könyvünknek. Ma már önálló mű foglalkozik például az MTA vezetőinek életútjával, az Akadémia múltbéli, széles társadalmi körből kikerülő mecénásaival, továbbá Széchenyi István akadémiai tevékenységével, az Akadémia székházának és gyűjteményeinek történetével, vagy éppen a női életpályák bemutatásával az akadémiai világban.¹⁰ Arra biztatjuk az olvasót, hogy vegye kezébe e munkákat is, hogy teljesebb képet kaphasson a hazai tudományosság legrégebbi intézményéről.

Végül szeretnék köszönetet mondani mindenkinek, aki tanácsaival és munkájával segítette a kötet megjelenését. Köszönöm mindenekelőtt az Akadémia és Könyvtára 200 éves Évfordulójának Megünneplését Előkészítő Elnökségi Bizottság korábbi és jelenlegi vezetőinek támogatását, továbbá Babus Antal, Hay Diana, Kovács Janka, Matolcsi Réka, Papp Barbara és Vér Eszter Virág közreműködését, valamint Gyáni Gábor akadémikus hasznos lektori tanácsait. Külön köszönet illeti az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Kiadóját az ünnepi könyvsorozat megvalósításában tanúsított áldozatos munkájáért.

BIBLIOGRÁFIA

- Arend 2020 – *Science and Empire in Eastern Europe. Imperial Russia and the Habsburg Monarchy in the 19th Century*. Ed. Jan Arend. (Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum, Bd. 38.) Göttingen, 2020.
- Barabás 2021 – *A Pécsi Akadémiai Bizottság 50 éve, 1969–2019*. Szerk.: Barabás Gábor. Pécs, 2021.
- Bicskei 2025 – *200 éves a Magyar Tudományos Akadémia. Intézmény-, épület- és gyűjteménytörténet*. Szerk.: Bicskei Éva. Bp., 2025.
- Bicskei-Ugry 2018 – *150 éves az Akadémia székháza: Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet*. Szerk.: Bicskei Éva – Ugry Bálint. Bp., 2018.

¹⁰ Szilágyi 2023., Czinege 2024., Csorba 2024., Hay–Palasik–Schadt 2024., Klement 2024., Bicskei 2025.

- Czinege 2024 – „...a Tudós Társaság dolgában”. Válogatás Széchenyi István gróf levelezéséből. S. a. r. Czinege Szilvia. Bp., 2024.
- Csorba 2024 – Csorba László: *Széchenyi István*. Bp., 2024.
- David-Fox–Péteri 2000 – *Academia in Upheaval. Origins, Transfers, and Transformations of the Communist Academic Regime in Russia and East Central Europe*. Ed. Michael David-Fox – György Péteri. London, 2000.
- Feichtinger–Mazohl 2022 – *Die Österreichische Akademie der Wissenschaften 1847–2022. Eine neue Akademieggeschichte*. Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften. I–III. Hrsg. Johannes Feichtinger – Brigitte Mazohl. Wien, 2022.
- Feichtinger–Uhl 2018 – *Die Akademien der Wissenschaften in Zentraleuropa im Kalten Krieg. Transformationsprozesse im Spannungsfeld von Abgrenzung und Annäherung*. Hrsg. Johannes Feichtinger – Heidemarie Uhl. Wien, 2018.
- Glatz 2000 – *A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézetei*. [füzetsorozat]. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 2000.
- Hay–Palasik–Schadt 2024 – *Nők a tudomány fellegvárában. Kutatói életutak a Magyar Tudományos Akadémián 1949–2021*. Szerk.: Hay Diana – Palasik Mária – Schadt Mária. Bp., 2024.
- Hunyady et al. 2025 – *75 éves a HUN-REN TTK Molekuláris Élettudományi Intézet (korábban Enzimológiai Intézet)*. Szerk.: Hunyady László, Monostory Katalin, Orosz Ferenc. Bp., 2025.
- Kerepeszki 2010 – Kerepeszki Róbert: *Tudomány életközelpben. Az MTA Debreceni Területi Bizottságának története, 1976–2010*. Debrecen, 2010.
- Kleim–Medina 2023 – *Routledge Handbook of Academic Knowledge Circulation*. Ed. Wiebke Kleim – Leandro Rodriguez Medina et al. London, 2023.
- Klement 2024 – *A Magyar Tudományos Akadémia mecénásai*. Szerk.: Klement Judit. Bp., 2024.
- Matis–Suppan 2022 – Herbert Matis – Arnold Suppan: *Sapere aude. Die Österreichische Akademie der Wissenschaften seit 1918. Berichte, Fakten, Analysen – ein Kompendium*. Wien, 2022.
- Minker 2007 – Minker Emil: *A Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Területi Bizottságának története, 1962–2006*. Szeged, 2007.
- MTA küldetése 2019 – *A Magyar Tudományos Akadémia küldetése*. Bp., 2019. https://mta.hu/mta_hirei/az-akademia-megujult-kuldetese-az-mta-elnoksege-altal-elfogadott-valtozat-110232 (utolsó megtekintés: 2025. szeptember 30.).

- M. Zemplén 1968 – M. Zemplén Jolán: A tudománytörténeti kutató-
sok helyzete Magyarországon. *Magyar Tudomány* 75. (1968) 9:577–
580.
- Pach 1975 – *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada,
1825–1975.* Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Bp., 1975.
- Péntek 2022 – Péntek János: *A Magyar Tudományos Akadémia Er-
délyben. A Kolozsvári Területi Bizottság megszervezése és működé-
sének első időszaka.* Kolozsvár, 2022.
- Péteri 1998 – György Péteri: *Academia and State Socialism : Essays
on the Political History of Academic Life in Post-1945 Hungary and
Eastern Europe.* Boulder, Colo. – New York, 1998.
- Szilágyi 2023 – *A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtítkárai.*
Szerk.: Szilágyi Adrienn. Bp., 2023.
- Ugrai 2025 – *Zemplén és akadémikusai.* Szerk.: Ugrai János. Sáros-
patak, 2025.
- Zemplén 2021 – Zemplén Gábor Áron: History of science in Hungary:
Stewardship and audience in periods of institutional and political
change. *Centaurus* 63. (2021) 3:585–602.
- Zemplén–Láng 2025 – Zemplén Gábor – Láng Benedek: A lokális
hősöktől a globális szakértői kultúráig: tudománytörténet Magyar-
országon. *Magyar Tudomány* 186. (2025) 3:470–474.

Jelen tanulmánykötet az ország legrégebben fennálló és kétszáz éve folyamatosan működő társadalmi szervezetét köszönti. A hazai sikertelen előzmények után és európai példák nyomán Széchenyi István gróf nevezetes országgyűlési kezdeményezésére megalakult egyesület két évszázad alatt egy „nyelvművelő” magántársulatból a tudományok intézményesült nemzeti akadémiájává fejlődött. Ez a kétszáz éves fejlődési ív számos közbülső állomást, töréspontot, visszalépést és újraindulást foglal magában. Éppen ezért a Magyar Tudományos Akadémia történetének tárgyilagos ábrázolásakor a fényes és árnyékos időszakokra egyaránt figyeltek a szerzők. Kötetünk az egyetlen intézménytörténeti jellegű áttekintés, amely az ünnep alkalmából megjelent. A mű azonban a hazai 19–20. századi akadémia- és tudománytörténeti kutatások állapotfelmérésének is tekinthető, mert felvillant újszerű megközelítésmódokat, ugyancsak sor kerül az első kutatási eredmények ismertetésére, de ami talán még fontosabb, több szerző felvet további vizsgálati kérdéseket, témákat, valamint kijelöli a későbbi kutatások lehetséges irányait.

Ára: 7900 Ft

9 789634 165347